

P. Placi a Spescha sco scrutatur della natira

Autor(en): **Berther, G.B.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **7 (1933)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881274>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

P. Placi a Spescha sco scrutatur della natira.

Tgi che ha caschun e plascher de leger l'exemplarica e fundamentala ovra de Hager e Pieth (comparida 1913) sur veta ed operar de P. Placi a Spescha, ni era anteriuras biografias de prof. Theobald (1861), inspectur forestal Coaz (1865) e prof. Decurtins (1874), quel ei incantaus ded anflar avon 100 onns en nies encarden sursilvan in um plein ideas originalas e spért d'independza, il historicher, il litterat, il scrutatur della natira de sia patria, il benefactor dil pievel, che P. Placi a Spescha ei staus. Cun caschun dil 100 avel anniversari de sia mort eis ei perquei nuot auter che dueivel, che siu pievel seregordi dad el, renconuschi ses merets per patria e scienza e detti cheutras al miert per siu operar la satisfacziun, che el ha duront sia veta terrestre raccoltau mo magramein.

Ferton che il perdert e popular pader sto esser staus en buna memoria tier il cumin pievel, ei il beinstar dil qual el ha continuadamein encuretge d'alzar, ein ses manuscrets, la lavur scientifica d'ina liunga e fritgeivla veta deplorablamein i en fossa cun el e stuiu spitgar plirs decennis sin publicaziun, perdend aschia de lur valeta. Priu ora ina lavur litterara comparida gia 1805, ein ils emprems fragments de sias ovras vegnidas tratgas alla glisch pér els anno sissonta principalmein da Theobald e Coaz, dus meriteivels successurs de P. Placi a Spescha. Ei era quei gest ils onns della fundaziun dil club alpin svizzer, il qual ha silsuester acquistau ils pli gronds merets per il svilup digl alpinismus e la scrutaziun dellas alps svizzeras, in temps plein entusiasmus per il bi e sanadeivel sport alpin, per il studi e l'enconuschientscha de nossa pézza, la part meins accessibla de nossa patria, in summa in temps che saveva valetar dueivlamein l'originala lavur de nies Spescha. Prof. Theobald scriva denter auter; „La publicaziun immediata dellas ovras de P. Placi a Spescha havess segirau a quel in plaz honorific denter ils perderts dell'entira Svizzeras. Oz suenter 50 onns, han surtut sias lavurs natural-scientificas, muort il svilup extraordinari de quella scienza els davos decennis, piars de lur valetta; nuotatonmeins admirein nus la vast'egliada e perspicazidad dil nunstunclenteivel viandont che ha, muort ils pregiudezis de siu temps, persequitau curaschusamein siu intent e realisau, cun mezs zun modests, ina lavur per siu temps aunc extraordinaria.“

Ord quei temps dateschan era ils emprems modests monuments che il pievel ha erregiu a P. Placi a Spescha e che transmettan sia memoria da generaziun sin generaziun. Al viandont che admirescha, dal stradun anora, la romantica pun Russein sils confins de Mustér e Sumvitg e la selvadia val cul

medem num, a quel croda el grep ina tabla de marber si; quella porta l'inscripziun: „Als scrutaturs dils cuolms retics: A. Escher della Linth, G. Theobald e P. Pl. a Spescha, 1874. Ed igl alpinist che meditescha la carta e sepeina sin in'ascensiun dil Russein-Tädi, quel constatescha che ina streglia greppusa denter Stocgrund e pez Mellen, vard Russein, pli baul silmeins practicabla, porta il num de „Porta a Spescha“. Gia avon 70 onns ha igl alpinist Dr. Simler, traversond la pézza della cadeina dil Tödi ed admirond las prestaziuns de nies pader, dau a quei tgamin en sia memoria siu num. En verdad ha P. Placi a Spescha fatg pliras tentativas per arrivar sil péz Russein. Igl ei quei buca reussiu ad el personalmein. El ha denton il meret de ver mussau a ses dus compogns Pl. Curschellas ed Augustin Bisquolm, la via da Russein anora, tras la Porta Spescha, tras la quala quels han conquistau igl emprend de settember 1824, ils emprems, il pli ault péz denter Rein e Reuss. Tenor prof. Theobald duess era il péz Vitgira sil Lucmagn purtar il num de péz Spescha. E cun caschun dil centenari della Ligia Grischa 1924 ha la Romania erregiu ad el, ell'umbriva digl Ischi sper la caplutta de s. Onna, buca lunsch dil santeri nua che el ruaussa, ina tabla commemorativa cun l'inscripziun „P. Placi à Spescha, il geograph“.

Ils jasters san apprezziar nos cuolms e lur bellezias bia meglier che nus montagnards. Carschi si denter la pezza, quasi en continuau combat cun quella per noss'existenza, ha ella sin nus buca la medema forza d'attracziun sco sin ils habitonts della bassa e dils marcaus. Gie beinenqual montagnard scrola aunc oz il tgau cura ch'el vesa turists sesgarflond per spir plascher per la pézza entuorn. Aschia eis ei de capir che Spescha era els egls dils biars de ses contemporans, muort sia occupaziun malnizeivla e ses viadis solitaris ella pézza, in curios pader. Talas opiniuns han denton buca stermentau el. P. Pl. a Spescha scriva sez, ch'el vevi gia sco giuven pastur il pli grond plascher de traversar cuolms e vals, contemplar la bellezza della pézza ed admirar en quella la sabientscha e tutpussonza dil Scaffider. E quei plascher ha el giu tochen sia mort. „Per il studi della natira hai jeu giu da giuven ensi speziala dilecziun ed ella pézza hai jeu anflau tut quei che miu cor giavischava“. Aschia il vegliurd de 72 onns.

* * *

Suenter treis unviarns de scola en siu vitg nativ Trun, han ses geniturs tarmess il talentus giuven a Cuera; da leu compogna el siu instructor sin in viadi el Vintschgau; cuort sisu eis el student claustral a Mustér ed 1774 vegn el prius si sco frater della medema claustra bratond il num de Geli Battesta cun quel de Placidus. 1776 va frater Placidus a Nossadunnaun per continuar leu ses studis. Ina dimora de sis onns en quella flurenta claustra ei stada per siu futur operar scientific de gronda impurtonza. L'influenza ded erudits umens, ina respectabla biblioteca e bialas collecziuns de historia naturala han stimulau el en ses studis historics e natural-scientifics e leventau en el il conclus de realisar enzatgei semigliant era en sia atgna claustra.

Turnaus anavos a Mustér vul in ventireivel schabetg, che siu avat Columban Sozzi surdeti ad el il hospeci de S. Gions buca lunsch dal historic Lucmagn. Avat Sozzi, in amitg della natira per il qual Spescha ha adina demussau gronda veneraziun, ha cheutras segir vuliu favorisar ils studis de siu pader. Enamiez sia carezada pézza entscheiva ussa il fritgeivel operar de P. Pl. a Spescha. Profitond della libertad explorescha el cun egl aviert cuolms e vals de sia cuntrada rimnond reh material per las projectadas collecziuns. El percuorra ils glatschers immaculai ed ascenda ils pli aults pézs, che negin carstgaun haveva aunc dominau. Cun caschun d'in tur sil péz Pozada (Cristallina) fa el, ella Val Uffiern, enconuschientscha cun ils nursès bergamascs, che pasculavan pli baul cun lur muntaneras las alps reticas. En ina interesanta lavuretta cultur-historica descriva P. Pl. a Spescha la veta zun patriarcala de quels pasturs che han, spir curteseivladad e survitscheivladad, silsuentter beinduras dau ad el tetg ed albiert e cumpignau el sin sias temerarias ascenciuns. Dasperas sededichescha nies pader cun buca meins pissiun al studi della scienza naturala sco Haller, de Saussure ed auters. Quellas orientan ed influenzan siu operar e leventan en el il conclus de sacrificar tut sias forzas alla scrutaziun de cuolms e vals de sia aunc pauc enconuschenta patria. Cun quei intent metta el a scret tuttas observaziuns fatgas els cuolms, descriva detagliadamein sias excursiuns e ses viadis, malegia cartas della contrada che meretan aunc oz, suenter 100 onns de progress, l'attenziun dils geografs. El stat en corrispondenza cun valents naturalists della bassa sco Ebel e Wyttenbach cun il qual el bratta ora flurs e mineralias.

Duront il burasclus temps dell'invasiun franzosa anflein nus P. Placi a Spescha en claustra a Mustér, per temps sco statthalter de quella. Sia simpatia per ils Franzos dals quals el spitgava plitost la libertad della patria, la tema che el savessi esser gideivels a quels tras sias enconuschientschas geograficas e cartas della contrada, han caschunau sia arrestaziun e deportaziun tras ils Austriacs. P. Placi scriva: „Jeu hai giu la ventira de vegnir transportaus ad Innsbruck. Leu ei plaun a plaun vegniu concediu a mi igl access tier umens litterai, tier bibliotecas, archiv, collecziuns, tier cuolms e vals.“ El viseta denter auter las minieras de Schwaz e las salinas de Hall. En sias reminiscenzas ord il Tirol descriva el detagliadamein explotaziun e formaziun dil sal. Las minieras de Schwaz ston ver interessau el particularmein. La fritgeivladad de quella contrada sias rihezias sutterranas en aur, argien, irom e plum e consequentamein la beinstonza materiala de quei pievel en comparaziun cun sia patria e ses habitonts, ha segir leventau en el il desiderid ded alzar il beinstar de quels cun explotar era en sia patria semiglionts scazzis. La historia dellas minieras de Punteglias e l'influenza de Spescha en quel'interpresa muossan si quei claramein.

Suenter ina dimora ded in onn e miez tuorna P. Placi buca senza encreschadetgna per quella biala tiara nua che el vegneva, sco el scriva sez, stimaus pli fetg che en sia atgna patria, anavos a Mustér. Enteifer ils 15 onns

Foto. da Dr. P. K. Hager.

Il trer ora glin sil frust.

Sedrun. Aunc oz sco dal temps de P. Pl. a Spescha.

che suondan anflein nus Spescha sin pastoraziun a Rumein, Sumvitg, Rabiis, Val, Pleiv, Caverdiras, Selva, Sedrun e finalmein, 1817, per veta duronta en siu vitg nativ, Trun. Schegie che quella veta malruasseivla betta buca la megliera glisch sin nies pader che negligieva beinduras, ord spir pissiun per ils cuolms, las obligaziuns enviers ses fideivels, vegnend aschia en carplina cun ses superiors, sche ha sia dimora empau per l'entira Surselva entuorn facilitau ad el grondamein l'exploraziun della contrada.

Special plascher veva P. Pl. a Spescha, sco gia menzionau vid crappa e cristallas. Al studi ed alla tscherca de quellas ha el dedicau ina buna part de sias forzas.

* * *

Il cavar-crappa ei in mistregn practicaus da tschentanners enneu. Gia ils palisaders sesurvevan della cristall'alva, il quartz, probabel muort sia direzia e trasparenza, per la confecziun ded armas. Igl art de far ordlunder caussas d'ornament, pèdras, boccals, anials etc., ei pli giuvens e probabel importaus dallas Indias dal temps d'Alexander il Grond. Plinius raquenta en sia historia naturala sur dil cavar cristallas ellas Alps e l'utilidad de quellas. El temps miez ha il transit sur il Gotthard facilitau il negozi cun l'Italia e favorisau la tscherca de quella crappa, che vegneva mulada a Milaun, Variescha e Florenz e luvrad'ora en da tuttas sorts ornaments de luxus e cultus. Mo era artechels necessaris sco spiaghels e lénsas vegnevan pli baul fatgs da cristalla. Aschia ei il sarcofag dil cardinal milanès s. Carli Borromeus († 1584) per part ord cristalla transparenta explotada ella Val Cristallina. Igl attentiv viandont entaupa leu bein enqual vegl fuorn de cristallas, cavaus ora cun puntga e marti sco quei daventava avon l'applicaziun della purla de sittar. Che ils habitonts de Medel vevan, vendend l'alp Cristallina alla claustra de Mustér, resalvau il dretg de cavar crappa en quella, ei in mussament che quei mistregn rendevi da lezzas uras buca mal. Encunter la fin dil 17avel tschentaner enderschin nus era ils principals loghens nua che la cristalla vegneva cavada sco la Grimsel, la Furca, il Gotthard e Tujetsch. Fertion ch'ins tschercava tier nus vidavon quasi exclusivamein mo la cristalla alva, entscheiva encunter la fin dil 18avel tschentaner igl interess per tut quella crappa cun fuormas apparti a sesvegliar. In niev rom della scienza naturala, la mineralogia che s'occupescha de fuorma, composiziun e formaziun dellas cristallas, nescha e prosperescha cun forza, nutrida da valents naturalists sco Cappeler, Scheuchzer, Linné, Haüy Werner ed auters. Collecziuns per scolars e privats vegnan fatgas en tuttas tiaras e las mineralias de nos cuolms ein fetg tschercadas. Il svilup della scienza mineralogica ha pia favorisau la tscherca de cristallas e consequentamein il mistregn de cava-crappa, che ha ualvess rendiu enzacu meglier ed ualvess vegnius practicaus pli generalmein en nos cuolms ch'alla fin dil 18avel ed all'entschatta dil 19avel tschentaner. Centrums de commerci de mineralias fuvan Iriel, Ursera e la Surselva e cheu sut influenza quasi esclusiva de P. Pl. a Spescha. Dr. I. Königsberger

igl eminent mineralog de Friburg el Breisgau, che viseta dapi decennis onn per onn nossa contrada ed enconuscha crappa e mineralias de quella sco buc in auter, ha scret ina interessanta lavur sur dil cavar cristallas. En quella pretenda el, che ils principals fuorns della Surselva seigien vegni discuvretgs da P. Pl. a Spescha. Il territori che P. Pl. a Spescha ha intercuretgs ed explotau survarga zun fetg il territori d'acziun dils cava-crappa d'ozildi. „Fuss jeu in um beinstont e miu agen patrun, sche traversass jeu las Alps dell'entira Svizra.“ El ha retratg ses scazis dalla cadeina dell'Adula, dals cuolms della Lumnezia, della Greina, dal Lucmagn, dalla cadeina dil Tödi da Punteglias tochen sil Cuolm d'Ursera. Schizun sin las valladas vischiontas digl Uri e dil Tessin ha el extendiu sias excursiuns e tschercas mineralogicas. Il resultat de quels studis ei stada ina carta petrografica dil Gottard e contuorn sin la qualla el menzionescha e localisescha fideivlamein entuorn 50 mineralias della contrada.

* * *

Sco gia menzionau ei P. Pl. a Spescha returnaus 1782 da Nossadunnaun cun il propiest de procurar a sia claustra ina collecziun de mineralias aunc pli completa e biala che quella ch'el veva viu leu. Aschia ha el da 1782-1799 completau, per gronda part tras atgna tscherca, per part tras cumpra e brat, la zun modesta collecziun de mineralias che existeva gia en claustra de Mustér. El scriva sez: „Mia collecziun era respectabla e dumbrava plirs melli tocs; mo l'uiarra de 1799 ha privau mei da tuts mes scazis.“ Per facilitar alla claustra il pagament della greva contribuziun de 100 000 livres, imponida ad ella dals Franzos, ha Spescha offriu a quels, sper siu herbari e sia biblioteca, era sias mineralias. Quellas vegnevan da lezzas uras stimadas sin 20 000 flurins ni quasi 40 000 francs. Cheutier eis ei de ramarcar, che las cristallas eran lu pli tschercadas e caras che ozildi. Tgei ch'ei glei daventau cun quella collecziun els mauns dils Franzos, sa negin. Ualti probabel ha general Massena vendiu la crappa a marcadonts de mineralias, empau tscheu ed empau leu, fertont che las autras custeivladads confiscadas ein idas a Paris. Il factum, che P. Pl. a Spescha ha unfriu si per sia claustra il pli car che el possedeva, il fretg ded atgna stentusa lavur, e quei voluntariamein e libramein, ei in mussament de sia profunda attaschadadad a quella.

Duront siu exil ad Innsbruck ha Spescha tras collecziuns e conversaziun cun perderts umens surtut giu caschun d'approfundir sias enconuschientschas mineralogicas. Leu scriva el la lavur titulada: „*Remarcas sur dil cristall.*“ En quella metta P. Placi a scret las finas observaziuns, che el ha fatg sco cava-cristallas. La rihezia e diversitad dellas fuornas de quella crappa, lur carschientscha egl intern della tiara han capeivlamein occupau ils pertratgs ded in um che secuntenta buc cun enconuschientschas superficialas, mo che vul penetrar pli afuns els misteris della natira. Sias ideas giudlunder ein tuttafatg originalas e vessan, sco era sias enconuschientschas dils fuorns e lur

structura, da siu temps mo saviu contribuir al svilup della scienza mineralogica.

Returnaus dagl exil cun la ferma perschasiun, che il studi della natira seigi meriteivels e l'enconuschientscha de quella da nez a sia patria, interpreten P. Placi a Spescha ladinamein la creaziun ded ina secunda collecziun de mineralias e quei senza sustiniment de sia claustra. El semetta en relaziuns cun ils pli enconuschents marcadonts de mineralias de siu temps, ils Mayers, Müller e Nager d' Ursera ed ils Camossi d'Iriel. Entuorn 1825 steva la nova collecziun buca anavos all'emprema. Muort differenzas cun avat e convent offerescha el quella igl onn sisu alla regenza dil Grischun. La claustra conceda finalmein, sin repetiu giavisch de Spescha, la vendita ded ina part della collecziun alla regenza per mauns della societad grischuna de historia naturala, alla qualla Spescha fuva attaschaus sco commember. Aschia eis ei ualti segir che ina buna part de quella nova collecziun ei daventada possess dil niev cabinet de naturalias cantonal a Cuera. Quei ch'ei restau anavos en claustra ei per gronda part iu a piarder tier il berschament de 1846. L'actuala collecziun claustrala de mineralias ei, priu ora in diember exemplars tratgs ord las ruinas, pli giuvna ed il meret quasi exclusiv de P. Carli Hager.

Bein cun raschun astgein nus numnar P. Pl. a Spescha il bab de nos cava-crappa. Il bi mo dificil mistregn, ch'el ha mussau a nos antenats ei semantenus en nossa tiara e temeraris e capavels cava-cristallas vivan vivon ella memoria dil pievel. Il giavisch dil filantrop, che l'exploraziun dellas rihezias suteranas de sia tiara pudessi gidar ad alzar il beinstar material de siu pievel, ei severificaus. Duront ils 100 onns, che separan nus ded el, ei vegniu cavau en nossa patria cristallas per in grond daner. Avon l'uiarra stimava Dr. Königsberger igl export annual de mineralias ord Cadi e Lumnezia sin 3000-4000 frs. Secapescha ein quels scazis buca en quantidad illimitada en nossa pézza e greppa ed ils fuorns inagada svidai, s'empleneschan buca pli. L'erusiun dell'aua e dil freid, bovas e lavinas ed il tschessar della neiv perpetua mettan denton continuadamein novs fuorns alla disposiziun digl experimentau cava-crappa. Nuotatonmeins ei siu mistregn en digren. Cava-crappa de professiun, sco pli baul, dat ei strusch pli tier nus. La tscherca de cristallas ei ida anavos e mo

Pierti della caplutta de s. Onna avon 1924.

las pli raras e scartas anflañ aunc buns cumpraders. Il cuors dils daners e la situaziun precara de nossas tiaras vischinontas dapi l'uiara mundiala e surtut ils davos onns ha era influenzau nossa pintga industria de cristallas e perschuadiu bein enqual cava-crappa de spitgar giu megliers temps, svidar gl'emprem empau las scaffas surcargadas e schar ruassar pil mument puntga e marti.

Prof. Dr. G. Batt. Berther, Friburg.

P. Placi a Spescha sco historicher.

(Per il giubileum de sia mort 1833—1933)

Sin meisa en mia zella stat gia dapi onns enneu il maletg de nies P. Placi. Jeu hai giu tschentau el leu gia avon ch'enconuscher propi si'entira impurtonza. Mo enzatgei savev'jeu franc e segir: P. Placi ha carezau sia claustra aschi fetg sco ils cuolms, che circumdeschan quella.

Oz han denton las scartiras historicas de P. Placi survegniu niev credit e valetta entras novas scrutaziuns e resultads. El schon ei staus quel che ha tschentau nos ss. Patrums, s. Placi e s. Sighisbert entuorn igl onn 713, pia exact 100 onns pli tard, che quei che la tradiziun fageva. El ha medemamein dubitau l'invasiun dils Huns e la destrucziun della claustra entuorn 670; gie, el ei schizun ius aschilunsch e declarau quella per ina praula e maligna invenziun dils Victorids. Savein nus era buca ir aschi lunsch, perquei che ses arguments ein buca sufficientes e ch'ina invasium dils Sarazens entuorn 940 ei veramein factum historic, sche ha Spescha tuttina previu il resultat scientific-historic d'in entir tschentaner.

Sia veta e sias scartiras han anflau ina elaboraziun ell'ovra zun meriteivla: P. Placi a Spescha, edida da F. Pieth, P. K. Hager e P. M. Carnot. Bümpliz Bern 1913. Las lavurs leu restampadas san ins reparter ella historia claustrala, entschiet cul 7avel entochen il 17avel tschentaner; lu sia historia contemporanea, enten la quala el tractescha principalmein il 18avel tschentaner, ed oravontut l'invasiun franzosa ed alla finala ses pareris davart l'istoria generala e mundiala, tratgs neuden tscheu e leu en sias numerusas scartiras.

Per scriver ina historia claustrala en uorden cul material ch'era aunc avon maun pil 17avel e 18avel tschentaner, havess ei duvrau in studi intensiv, special e critic tenor la moda e maniera dellas grondas e renomadas scolas historicas dils Mauriners e Bollandists. Novas scrutaziuns han mussau, che las medemas fontaunas fissan stadas presentas pil cronist dil humanismus baroc e claustral, las qualas ein per nus aunc oz duvrablas. Quellas ein: il cudisch de copias de Waleschingen (1399), la collecziun de documents digl avat Reiman (c. 1650) de Nossadunnaun, allura diversas collecziuns de documents oravon tut dil 18avel tschentaner (Dumont a Viena, St. Paul a